

מצוות הקשורות לקציר התבואה

איסור חדש

מתנות עניים: שכחה

פאה

לקט

איסור "חדש"

בתורה: ויקרא כ"ג י"ד

מהות האיסור ספר החינוך:

מצוה ש"ג:

שלא לאכול מתבואה חדשה קודם כלות שישה עשר בניסן. שנאמר (ויקרא כ"ג י"ד) ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה.

בזמן הבית, היתה מצוה הנעשית בט"ז בניסן, שלאחריה (אף "קודם כלות ששה עשר בניסן") היתה התבואה החדשה מותרת באכילה. מהי מצוה זו?

טעם האיסור "החינוך" שם:

משרשי המצוה, לפי שקר מחייתן של בריות, היא בתבואות, ועל כן ראוי להקריב מהן קרבן לה' אשר נתנה, טרם יחנו מהן בריותינו, כעין מה שאמרו זכרונם לברכה (ברכות ל"ה, א') כדומה לזה כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל, וכל זה, להכשיר עצמנו שנהיה ראויין לקבל מטובו, וכמו שכתבתי בספר זה פעמים רבות. וביום ששה עשר בניסן, היינו מקריבין בזמן הבית קרבן העומר מתבואה חדשה מן השעורים, כי היא התבואה המבכרת יותר מן החיטים, והיא מתרת כל התבואות.

מדוע נאסר עלינו לאכול מן התבואה החדשה לפני זמן הקרבת מנחת העומר?

כאמור, "משקרב העומר הותר החדש מיד, והרחוקים מותרים מחצות היום" (משנה מנחות י' ה') אבל "להלך, משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא יום הנפך כולו אסור" (שם) מדוע? הסבירו את דברי הרע"ב: ושיהא יום הנפך של עומר, דהיינו יום ששה עשר בניסן: כולו אסור. ובזמן שבית המקדש קיים משקרב העומר היו אוכלים חדש בו ביום, דכתיב, (ויקרא כ"ג) עד הביאכם. וכשחרב בית המקדש מותר מן התורה משהאיר המזרח, ואסר רבן יוחנן בן זכאי עליהם כל היום משום מהרה יבנה בית המקדש ויאמרו אשתקד מי לא הוה אכלינן משהאיר המזרח השתא נמי ניכול בשנה שעברה לא אכלנוהו משהאיר המזרח?! – השנה גם נאכל)

פרטי האיסור

* איסור "חדש" חל על תבואה מחמשת מיני דגן: חיטה, שעורה, שבולת שועל, כוסמין ושיפון.

* תבואה זו אסור לקצור אותה (בא"י) לפני זמן קצירת העומר – ליל ט"ז בניסן (ראשית קצירכם" – שיהא קציר העומר ראשון לכל הנקצרים). כיום – נחלקו הפוסקים אם חל איסור זה (קצירה), גם בארץ ישראל.

* תבואה זו – אסור לאכול ממנה עד זמן הקרבת העומר, וכיום (כנ"ל) עד כלות יום הקרבת העומר, ט"ז בניסן, כלומר-עד ליל י"ז בניסן, ובחז"ל – עד ליל י"ח בניסן.

* האוכל כזית חדש – עובר בלאו, גם כיום

* יום הקרבת העומר מתיר את כל התבואה (מחמשת מיני דגן) שצמחה, ולכל הפחות נשרשה לפניו. (תבואה שנשרשה לאחר ט"ז בניסן – אסורה עד לשנה הבאה, למרות שנזרעה לפני פסח)

להרחבת הידע

* איסור "חדש" חל גם בחז"ל, שנאמר "בכל מושבותיכם". במקומות בהם מקובלת זריעת קיץ (זורעים את התבואה באביב, והיא נקצרת בסוף הקיץ ובראשית הסתו) מקשה הדבר מאוד על קיום האיסור, שכן כל התבואה שצמחה בקיץ ולקראת החורף – אסורה עד לפסח, על כן היו רבים מאוד שהקלו בענין תוך השענות על הטענה שאי אפשר לוודא אם אלו תבואות השנה הקודמת שהותרו בפסח, או תבואות השנה החדשה – שעדיין אסורות.

"ומ"מ רוב העולם אין נזהרין כלל באיסור חדש, ויש שלימדו עליהם זכות, לפי שהוא דבר קשה להיות זהיר בזה, ולכן סומרין מפני הדחק על מקצת הראשונים שסוברים שחדש בחו"ל אינה אלא מדברי סופרים... והנה אף שאין בידינו למחות ביד המקילין, מכל מקום כל בעל נפש לא יסמוך על היתרים הללו, ויחמיר לעצמו בכל מה שאפשר לו.

וגם הגר"א היה מחמיר באיסור חדש בכל איסורי תורה" (משנה ברורה תפ"ט מ"ה)

כיום – רבים מאוד המחמירים על עצמם, ושומרים על האיסור, גם בחז"ל.

מתנות עניים בקציר חיטים

שכחה

המקור: דברים כ"ד י"ט

מהות המצוה: ספר החינוך

תקצ"ב: להניח לעניים השכחה

שנצטוינו כשנשכח עומר בשדה להניחו שם, ולא נשוב לקחתו כשיודע אלינו הדבר, ועל זה נאמר (דברים כ"ד י"ט) ושכחת עומר בשדה לגר ליתום ולא למנה יהיה, כלומר, הניחיהו שם להם.

תקצ"ג: שלא ישוב לקחת השכחה

שנמנענו מלקחת עומר השכחה, שנאמר (דברים כ"ד י"ט) ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו. ומצות השכחה היא גם כן באילן. וזה הלאו הוא מן הלאוין הנתקי לעשה, שכל מי שעבר ולקח השכחה חייב להחזיר אותה לעניים, שנאמר לגר ליתום ולא למנה יהיה.

משרשי המצוה: החינוך שם:

לפי שהעניים והאביונים בחטאם ובעניותם תולין עיניהם על התבואות, בראותם בעלי השדות מאלמם אלמים בתוך כברכת השם אשר נתן להם, וחושבים בלבם לאמר, מי יתן והיה לי כן, לאסוף עמרים לביתי, ולו אחת אוכל להביא אשמח בה, ועל כן היה מחסדיו ברוך הוא על בריותיו, למלאת תשוקתם זו כשיהיה מקרה שישכחנה בעל השדה, גם יש בזה תועלת לבעל השדה שיקנה בזה נפש טובה, כי באמת במידת הנדיבות ונפש ברכה לבלתי תת לבו על העומר הנשכח ויניחיהו לאביונים, ועל בעלי הנפש טובה ינוח ברכת השם לעולם.

1. מחסדי השי"ת על העניים והאביונים

2. לבעל השדה יש בזה תועלת

בדרך כלל, מצוות צריכות כוונה. מצוות שכחה, לעומת זאת – מקוימת דווקא בלי כוונה, מתוך שכחה.

עם זאת – נאמר בה "למען יברכך ה' אלוקיך בכל מעשה ידיך"

אומר רש"י (במקור הנ"ל): למען יברכך – ואף על פי שבאת לידו שלא במתכוון, קל וחומר לעושה במתכוון.

אמור מעתה: נפלה סלע מידו, ומצאה עני ונתפרנס בה – הרי הוא מתברך עליה.

מן הספר "מצוות הארץ כהלכתן"

א. כיצד היא השכחה?

הקוצר תבואת שדהו, עמר עמרים רבים והעמידם בשדה במקומות הקציר, אם בזמן העברתם של העמרים והאלומות למקום הריכוז שלהם בגורן שכח לקחת עומר אחד או שניים ונשארו בשדה, כשנודע לו לאחר זמן על כך – לא ישוב לקחתם, שנאמר (דברים כ"ד י"ט): כי תקצור קצירך בשדך, ושכחת עומר בשדה, לא תשוב לקחתו, לגר, ליתום ולאלמנה יהיה.

ב. אם בעת הקציר בשדה, נמצאים בשדה בעל השדה, הפועלים העובדים בקציר, אנשי הובלה ואחרים – אם העומר נשכח ע"י כולם – דין שכחה לו

אם אחד מכל האנשים הנ"ל ראה או ידע על העומר בזמן ששכחו לקחתו – אין לו דין שכחה

ג. אין דין שכחה נוהג, אלא אם שכחו את העומר לקחתו בזמן ההעברה למקום הריכוז של כל העומרים והאלומות והוא מקום הדיש שלהם, ההעברה למקום זה נחשבת כגמר מלאכת הקציר. אם העבירו עומרים ממקום למקום בשדה עצמה, אף למקום איסוף משם מעבירים אותם למקומם הקבוע, ואז נשכח העומר – אין לו דין שכחה

ד. אין דין שכחה נוהג, אלא אם נשכח עומר אחד או שניים שכח שלושה עומרים ויותר – אין להם דין שכחה.

הוא הדין בשכחה בזמן איסוף פרי העץ או מינים אחרים שנוהג בהם דין זה, אם נשכחו שני ארגזים, שתי ערימות, שתי חבילות וכן שתי גפנים וכדומה – דין שכחה להם

ה. עומר גדול המכיל סאתיים והוא שנים עשר קבים – אינו שכחה, שנאמר: ושכחת עומר בשדה (שם) ולא גדיש

ו. כשם שקיים דין שכחה בעומרים, כך קיים דין זה בקמה, בשבולים שטרם נקצרו, אם נשכח חלק מן הקמה ולא קצרו אותו – אין חוזרים לקצור אותו, אלא יקצרוהו עניים.

ז. כשם שקיים דין שכחה בתבואת השדה והדומה לה כן קיים דין זה בעצי פרי כולם שנאמר: כי תחבוט זיתך, לא תפאר אחרריך (דברים כ"ד כ') ואמרו חכמים: אחרריך – זו שכחה. נאמר דין זה בעצי זית והוא הדין ביתר עצי פרי.

ח. עבר בעל השדה, חזר ולקח לעצמו את עומר השכחה, אפילו טחן את הגרעינים ואפה לחם מהקמח – הרי יתן את הלחם לעניים, שנאמר (דברים שם): לגר, ליתום ולאלמנה יהיה, כלומר, ניתן לתקן את מצות לא-תעשה שעבר, ע"י קיומה של מצות עשה זו ואם אבד או נשרף – עבר מיד על מצות לא תעשה.

לאחר שעיינתם בפרטי הדינים, קבעו אם כל אחד מהמשפטים להלן נכון או לא:

* עומרים ואלומות של תבואה שנאספו במקום הקציר, ונשכחו כאשר העברה התבואה למקום בו דשים אותה – הם שכחה, ואף אם בעל השדה נזכר בהם לאחר זמן אסור לו לשוב ולקחתם.

* אם אחד מנהגי המשאיות שאמורים להעביר את התבואה הבחין בעומר שנשכח – מותר לבעל השדה לקחתו.

* אלומה שנשכחה כאשר העברו האלומות ממקום למקום בשדה – מוגדרת כ"שכחה"

* חמישה עמרים שנשכחו במקום אחד – מותר לבעל השדה לשוב ולקחתם.

* שני ארגזי תפוזים שנשכחו בפינת השדה ואיש מן העובדים לא הבחין בהם – הרי הם שכחה.

* אלומה גדולה מאוד שנשכחה מותר לשוב ולקחתה.

* אזור מסוים בשדה ששכחו לקצור אותו, יכול בעל השדה לשוב ולקצרו.

* שק זיתים שנשאר מתחת לעץ – הרי הוא שכחה.

* בעל השדה שלקח לעצמו את השכחה – יכול לתקן

פאה ולקט

המקור: ויקרא י"ט ט' י'

מהות המצוה ספר החינוך:

ר"ז להניח פאה בשדה

להניח פאה מן התבואה, שנאמר לעני ולגר תעזוב אותם, אחר שזכר לא תכלה פאת שדך וענין הפאה הוא שיניח האדם בעת שיקצור תבואתו מעט מן התבואה בקצה השדה, ואין לשיור זה שעור מן התורה, אבל חכמים נתנו שעור בדבר והוא חלק אחד משישים.

ר"ז שלא לכלות הפאה בשדה

שלא לקצור כל זרוע, אבל יעזוב ממנו שארית לעניים בקצה השדה, שנאמר: לא תכלה פאת שדך בקצרך וזה לאו ניתק לעשה, שנאמר לעני ולגר תעזוב אותם וגו' כלומר, שאם עבר וקצר כל השדה, שיתן לעניים מן הקצור שעור פאה, והוא חלק אחד משישים מדרבנן שחייבנו כן, אבל מן התורה, אין לה שעור, כדתנן אלו דברים שאין להם שעור הפאה וכו'.

ר"ח מצות לקט

לעזוב הלקט לעניים והוא מה שנופל מתוך המגל בשעת קצירה או מתוך היד בשעת תלישה, שנאמר בלקט לעני ולגר תעזוב אותם.

ר"ט שלא לקחת שיבולים הנופלים בשעת הקציר

שלא לקחת שיבולים הנופלים בשעת הקציר, אבל נעזוב אותם לעניים, שנאמר ולקט קצירך לא תלקט, וזה גם כן נתק לעשה כמו שבארנו בפאה וכל ענין מצוה זו גם כן תמצא לקמן במצוה עשה של לקט.

כל אחת מן המצוות כוללת מצות עשה ומצות לא תעשה. אנו מוצאים כאן "לאו הנותק לעשה" כלומר – מצות לא תעשה שהנה מחוברת וקשורה למצות עשה הכתובה מיד אחריה באותו ענין (כעין: אל תעשו כך כי אם כך) * סמנו בפסוקים שהעתקתם מן החומש את ה"עשה" ואת ה"לא – תעשה". "ויכל לאו שניתק לעשה, כגון . . . "לא תכלה פאת שדך" אין לוקין עליו אלא אם לא קיים עשה שבהן (רמב"ם) כלומר, גם אם לא הותיר האדם פאה ולקט בשדהו, כל עוד הוא נותן חלק זהה לעניים – אינו מתחייב כמי שעבר על לאו.

משרשי המצוות "החינוך", שם:

משרשי המצוה כי השם יתברך רצה להיות עמו אשר בחר, מעוטרים בכל מידה טובה ויקרה ושיהיה להם נפש ברכה ורוח נדיבה. וכבר כתבתי כי מתוך הפעולות, תתפעל הנפש ותהיה טובה ותחול ברכת השם בה. ואין ספק כי בהותיר האדם חלק אחד מפרותיו בשדהו ויפקרם שיהנו בו הצריכים, תראה בנפשו שובע רצון ורוח נכון ומבורך, וכי השם יתברך השביעו בטובו וגם נפשו בטוב תלין, והמאסף הכל אל הבית ולא ישאיר אחריו ברכה שיהנו בו האביונים אשר ראו השדה בקמותיה ויתאוו תאוה אליה למלא נפשם בה כי ירעבו, יורה בנפשו בלי ספק רוע לב ונפש רעה וגם רעה תבואהו, וכמו שאמרנו זכרונם לברכה במידה שאדם מודד, בה מודדין לו. וזה הענין יספיק לנו על צד הפשט גם בלקט, ושכחה ופרט הכרם ועוללות.

* איך מתקשר הכלל "אדם נפעל כפי פעולותיו" למצוות אלו?

איך תהיה הותרת מתנות העניים בשדה, גם לתועלתו הגשמית של בעל השדה?

פרטי המצוות: (מן הספר "מצוות הארץ כהלכתן")

מצוות פאה בשדה ובפרדס

א. הקוצר את שדהו, בין שדה תבואה ובין שדה קטניות אינו קוצר את כל השדה כולה, אלא יש להשאיר מעט מן הקמה בלתי קצור לעניים בסוף השדה ולא הקוצר בלבד, אלא גם התולש והקוטף – חייבים במצוה זו, שנאמר לא תכלה פאת שדך בקצרך.

החלק מן הקמה, שמשאיר הקוצר לעניים, הוא הנקרא פאה.

ב. כשם שהקוצר משאיר בשדה פאה בקמה, כך משאיר האוסף את פרי הפרדס, מעט פרי במחובר לעניים

ג. עבר אדם וקצר את כל התבואה והקטניות בשדה, או אסף את כל פרי העצים בפרדס, מבלי להשאיר פאה בקמה או במחובר לעצים – לוקח מעט תבואה מהקציר או קצת פירות מהאסיף ונותנם לעניים כפאה שנתניתה של פאה זו מצות עשה היא, שנאמר: לעני ולגר תעזוב אותם.

אם התבואה נטחנה כבר, אף ערכו – לשו עיסה מהקמח או אפו לחם ממנה – נותנים גם אז פאה מהם לעניים.

ד. אין שיעור לכמות הפאה ומן התורה אפילו השאיר שבולת אחת כפאה, יצא ידי חובתו, אבל חכמים קבעו שיעור לפאה וגם תוספת לשיעור זה במקרים מסויימים, כיצד?

אין משאירים פאה פחות מאחד משישים בין בארץ ובין בחוצה לארץ.

כאמור אין פוחתים מהשיעור שקבעו חכמים בפאה, אולם לפעמים יש להוסיף לשיעור זה, כיצד? לפי גודל השדה – אם היא קטנה והיבול מצומצם, אין בשיעור כנ"ל משום עזרה ממשית לעניים לפי רוב העניים – אם העניים מרובים ושיעור כנ"ל לא יספיק לכולם, ולפי ברכת ה' ביבול. אין שיעור לתוספת זו ואיש כנדבת לבו וכל המוסיף על הפאה מוסיפים לו ברכה מן השמים.

ו. אסור לפועלים שעובדים בקציר של בעל שדה, לקצור את כל השדה, מבלי להניח פאה בקמה, אף שבעל השדה מצוה עליהם לעשות כן.

ז. אין שוכרים פועלים נכרים לקצור את השדה, מפני שאינם בקיאים בדין לקט ופאה, ואם שכרו אותם וקצרו את הכל מבלי להניח פאה – הרי שדה זו חייבת בפאה מן התלוש. (מן הספר "מצוות הארץ כהלכתן")

קבעו, לאחר שלמדתם אם המשפטים שלהלן נכונים או לא

* עבר אדם ולא הותיר פאה בשדהו – אין לו תקנה

* אדם שאפה לחם מתבואה שלא הותירו ממנה פאה בשדה – מפריש מן הלחם לעניים

* אם השאירו שבולת אחת בשדה – יצאו ידי חובת פאה

* אדם ששדהו הניב מעט תבואה מותר אחד משישים מהיבול כפאה

* יש להותיר פאה גם בפרדס של פרות

* "אלו דברים שאין להם שיעור – הפאה... –" הסבירו לפי מה שלמדתם: _____

* מדוע מותרים פאה דווקא בקצה השדה?

"אין מניחים את הפאה אלא בסוף השדה, כדי שיהיו עניים יודעים מקום שיבואו לו, וכדי שתהיה נכרת לעוברים ולשבים ולא יחשד, ומפני הרמאים, שלא יתכוון לקצור הכל ואומר לאלו שרואים אותו קוצר סוף השדה: בתחילת השדה הנחתי, ועוד שלא ישמור שעה שאין שם אדם ויניחנה ויתננה לעני הקרוב לו, (רמב"ם, הל' מתנות עניים)

מצות לקט בשדה

א. הקוצר תבואה בשדה, השבולים הנושרות בשעת הקציר נקראות בשם לקט, יש לעזוב אותן כמו שהן על הארץ והעניים יבאו ללקטן שנאמר ולקט קצירך לא תלקט, לעני ולגר תעזב אותם.

ב. איזהו לקט? קצר אדם במגל או במכונה, השבולים הנושרות על הארץ בזמן הקציר, דין לקט להן, והוא אם נפלה שבולת אחת או שתיים, אבל נפלו שלוש בבת אחת – הרי שלושתן של בעל השדה ואין עליהן לקט.

ג. לא קצר את השבולים במגל או במכונה כרגיל, אלא תלש או קצר ביד – אין דין לקט על השבולים הנושרות מחמת התלישה והקיטוף, שנאמר "ולקט קצירך" ואין לקט אלא מחמת הקציר.
דין זה נאמר בתבואה שדרך האיסוף שלה הוא בקציר, אבל מיני קטניות וירקות החייבים בלקט שדרכם בתלישה וקיטוף – דין לקט חל על הנשירה מחמת תלישה זו.
אם בשעת הקציר נתקל הקוצר בקוץ והדבר גרם לנשירת שבולים לארץ – אין על שבולים אלו דין לקט
ד. מצות לקט נוהגת בכל המינים החייבים בפאה, אולם אינה נוהגת בפרי העצים, אף שחייבים בפאה
ה. עבר אדם ולקט מהארץ את השבולים, שדין לקט להן, אף טחן ואפה לחם מהקמח – עדיין האפשרות בידו לתקן את אשר עיוות, אם יתן אף עתה לחם כשעור הלקט לעניים, שנאמר לעני ולגר תעזב אותם
ו. מי שאינו מאפשר לעניים ללקוט את הלקט בשדהו – או שמרשה רק לאחד מהם, או שעוזר לאחד מהם ללקוט את הלקט – הרי זה גוזל את העניים.

קבעו אם המשפטים הבאים נכונים או לא:

- * שבולים שנשרו בזמן ההעברה מהשדה לאסם – הרי הן לקט.
- * רק שבולת אחת או שתיים שנפלו חייבים להותירן כלקט.
- * אדם שתלש שבולים בשדה בידו, אף הוא חייב בלקט.
- * אדם שקטף בידיו מיני קטניות וירקות חייב להותיר לקט.
- * גם בפרות שנקטפו צריך להותיר לעניים לקט.
- * אדם שלקט את כל השבולים שנפלו – יכול להפריש לעניים גם לאחר שאפה לחם מן הקמח.
- * אסור לאדם למנוע מן העניים ללקט בשדהו.

בדקו:

* מאלו מתנות עניים נהנתה רות כאשר יצאה לשדהו של בעז? (רות ב' ז')

* "מי שאינו מניח את העניים ללקט . . . הרי זה גוזל את העניים, ואסור לאדם להרביץ ארי וכיו"ב בתוך שדהו כדי שיראוהו

העניים ויברחו" (רמב"ם, הל' מתנות עניים)

עינינו בפרקי אבות ה' י"ב וברע"ב, מה עלול לקרות כתוצאה מגזל מתנות עניים?

מפני גזל מנות עניים

"גזל ו' מתנות" – שני הפכים הם שהרי אם מדובר במתנות אין זה גזל! אלא, הודיענו התנא את חסדי ה': אף על פי שהמתנות הללו הן של העניים שבהן זיכה אותם הבורא – בכל זאת, כאשר נותן העשיר לעני מתנה, נחשב הדבר כאילו העשיר נתן מתנה משלו, וזאת – על מנת להרבות את שכרו של העשיר. ולהיפך: אם העשיר אינו נותן המתנות לעני, גזל הן בידו.
הנה כי כן: לגבי גזל המתנות מן העני נקראות הן "גזל", ולגבי נותן המתנות לעני נקראות הן "מתנות".

מדרש שמואל